

При цьому поза увагою не повинна залишатися архітектурно-просторова композиція всього села, окремих його утворень. Важливим стає створення єдиної системи озеленення, що включає не тільки місця відпочинку, а й екологічний захист поселення, а також упорядкування виробничої зони. Це передбачає своє функціональне зонування.

Отже, основними завданнями реконструкції є поліпшення санітарно-гігієнічних умов, архітектурно-планувальної структури, соціальної інфраструктури, впорядкування і розвиток виробничих зон.

Масштаб і характер реконструкції визначаються диференційно для різних типів сіл залежно від сучасного стану забудови, відповідності сформованої територіально-планувальної організації новим умовам, ролі села в груповій системі населених місць.

Удосконалення середовища в кожному випадку – завдання індивідуальне. Необхідно вивчати спосіб життя населення, його історичні, економічні, демографічні, соціальні структури, коріння культури, характер праці та відпочинку з урахуванням особливостей місцевих традицій. Це дозволить усвідомити фактори, які сприяють або перешкоджають збереженню, освоєнню та використанню культурних цінностей у повсякденному житті. На цій основі стане можливим розробка такого плану соціально-економічного розвитку села, який збільшить дійовий потенціал сприятливих факторів.

1. Бистряков І.К., Литвинова Л.І., Майборода І.І. та ін. *Архітектурно-просторова організація сіл. Питання реконструкції.* – К., 1991. 2. Котков І.І., Сержантов С.Є., Лобков О.П. та ін. *Забудова і реконструкція сільських населених пунктів.* – К., 1973. 3. Наулко В.І., Артюх Л.Ф., Горленко В.Ф. та ін. *Культура і побут населення України.* – К., 1991. 4. Самойлович В.П., Соломонов М.А., Хохол Ю.Ф. *Дім – на вибір. Житлове будівництво на селі.* – К., 1971.

УДК 711.424

Рожок О.В.

НУ “Львівська політехніка”, кафедра містобудування

МІСТОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ САКРАЛЬНИХ ОБ’ЄКТІВ У СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНОГО МІСТА

© Рожок О.В., 2000

Метою даної статті є дослідження ролі сакральних об’єктів як містоутворюючих елементів. Об’єктом дослідження обраний рукописний план Києва 1695 р. Проведений статистичний, композиційний аналізи, класифіковано сакральні об’єкти за типологічними та територіальними характеристиками.

Сакральні об’єкти відігравали значну роль в формуванні архітектурно-планувальної структури історичного міста. І щоби зрозуміти їх роль в структурі історичного міста, необхідно подивитися на етапи її формування. Тому рукописні плани є важливим джерелом для розгляду питання містоутворюючої ролі сакральних об’єктів у структурі історичного міста.

Об'єктом дослідження обраний рукописний план Києва 1695 р. За думкою істориків, рукописні плани міст мають більше рівнів інформації порівняно із інструментальними планами. Через умовність їх графічної мови ці плани певним чином недооцінюються [1]. Натомість, вони фіксували етапи формування міста ще до появи інструментальних топографічних планів 2-ї чверті XVIII ст. [2]. При складанні плану автором І.Ушаковим використаний метод перспективного зображення забудови і її розташування на рельєфі. Маршрути були вибрані з врахуванням замальовки всіх храмів міста. Для передачі специфіки місцевого рельєфу, ефекту домінування дитинця на Київських горах над долинною забудовою Подолу і Дніпровською рівниною, план орієнтований не за сторонами світу, а розвернутий таким чином, щоб показати місто з боку Дніпра, що було візуально більш атракційним. План дозволяє провести статистичний, композиційний аналізи, класифікувати сакральні об'єкти за типологічними та територіальними характеристиками. Фасадне зображення храмів і міських мурів з надбрамними вежами різко виділяє їх серед оточення і опосередковано фіксує ступінь насиченості міського середовища сакральними спорудами, їх просторові і функціональні зв'язки між собою.

План Ушакова містить зображення 15 монастирів, 29 церков, 3 каплиць, 3 брам із надбрамними церквами, 6 дзвіниць при церквах, 2 колодязів, хреста.

За займаною територією поділяються на точкові та площинні. Площинними об'єктами є монастирі. Відношення площ, зайнятих сакральними об'єктами до сумарної площі території міста – це свідчення про їх вплив на міський простір.

Структура: елементи і зв'язки між ними. Зв'язаність – це тіло. Елементами аналізу виступають сакральні об'єкти. Композиційні осі, головним чином, пов'язують храми і храмові комплекси в межах міських осередків і замикаються на стінах. Ними є головні вулиці Подолу, Верхнього міста і Печерська, вздовж яких фланкуються храми. Точки – церкви, каплиці, дзвіниці, хрест. Вузли: локалізація храмів на площах – сакральні споруди на Торгівельній площі Подолу; блокування храмів у так званій “тій же огорожі” [3] – церкви Покрови та Миколи Доброго, церкви Бориса і Гліба та Різдва Предтечі, Миколи Набережного та Іллі.

Панорами – характер посідання храмів є нагірним, терасним, долинным. Це збагачує панораму міста на Дніпровських кручах. 1) Нагірне розташування – “оце закон храму: на вершині гори вся границя його...” (Єз 43.12). До цього типу належать: сакральні об'єкти в структурі Верхнього міста і Печерська, церкви Спаса-на-Берестові і Борисоглібська у Вишгороді. Нагірна територія Києво-Печерської лаври – Верхня лавра – збудована в умовах складного рельєфу (“Від Либеді-ріки до Печерського і Кирилівського монастиря до Сирця-ріки високе місце”), зокрема, для Успенського собору обрано було “сухе підвищене місце, де не лягає ранішня роса” [4]. Характерною ознакою монастирських комплексів за межами укріплених районів Києва є їх розташування на висотних відмітках рельєфу: Кирилівський, Видубицький монастирі; на одному з найвищих місць у Києві на “принадному рівному плоскогір'ї” [5] збудований монастир Великого Миколи.

Терасним розташуванням характеризуються монастирі “Над Ближніми” і “Над Дальніми Печерами”, Миколаївська слупська церква. Розташування сакральних споруд на рядових відмітках рельєфу: а) у структурі міського осередку, що розбудувався в долині, в даному випадку, “Нижнього міста Києва” – Подолу, в Дарниці; б) локальне розташування між пагорбами в улоговинах: Йорданський монастир Миколи Чудотворця у підніжжі гір, Видубицький монастир, у Хрещатому яру – Хрещатицька каплиця.

Крім того, за межами візії, але без яких сакральний образ Києва буде неповним, є церкви та монастирі, “на печерах святих влаштованих”, що було традиційним для Церкви – церкви Миколаївського монастиря та Успенська Успенського монастиря, адже майбутня Києво-Печерська лавра розпочала своє існування з печер на ухилі глибокої балки [5]. Митрополит Іларіон, “хожаше с Берестоваго на Днепръ холмъ”, викопав тут “пещерку малую двухсаженную, де і молився” [6].

Головні вулиці, вздовж яких фланкувалися найважливіші споруди міста, вели до міських воріт і задавали планувальну структуру міста. Вони закріплюють поділ території на квартали, в які введена житлова і громадська забудова. Місце перехрестя основних вулиць, їх сходження було відзначене архітектурним об’єктом сакрального значення (Торгова площа із церковними спорудами на Подолі, церква Теодозія в Печерську). Характер: місто Ярослава. Головною територіальною і висотною домінантою, розташованою у геометричному центрі міста Ярослава є Софійський собор Софійського монастиря. Місто Володимира має історичну споруду Десятинної церкви. Магдебурзьке право визначило формування міської структури Подолу. Історичне ядро – ринкова площа з ратушею і собором Успення Богородиці. Від цієї площі ідуть вулиці, фіксовані храмами в межах ділянок їх парафій.

Центральність – периферійність, підтримання периметру. У візуальному центрі Печерська, на перехресті головних доріг стоїть церква Феодосія. Успенський монастир через значні розміри займає і частину периферійної зони, де знаходяться церкви Спаса, П’ятницька, Різдва Господнього, Різдва Богородиці. Плавно переходячи у позаміську зону, з’єднуючись галереями із Успенським монастирем, ніби утримуючись у внутрішній міській зоні, розташовані монастирі Дальніх та Ближніх печер, окреслюючи територію містечка, яка простяглася значно далі від міських мурів. Підтримання периметру відбувається за рахунок храмів, що знаходяться у периферійній частині осередків. У київському дитинці це храми Воздвиження, Трисвяцька, Георгіївська, комплекс Михайлівського Золотоверхого монастиря. На Подолі – це церкви Іллі, Миколи Набережного, Різдва Предтечі, Бориса і Гліба .

У Печерську Успенський монастир візуально стає організуючим елементом і центром притягання в межах його територіального впливу. Найближче до нього знаходяться монастир Знесіння, церква Феодосія та Київські ворота. Лінійний відцентровий характер має розташування інших споруд Києво-Печерської лаври, які демонструють її територіальні межі там, де немає лінії міських укріплень.

Сакральні об’єкти, що органічно увійшли до архітектурно-планувальної структури Києва, займають місця відносно вуличної мережі, як:

а) об’єкти у відкритому просторі: Софіївський та Михайлівський монастирі, церква Теодозія, церкви Покрова із дзвіницею і колодязем, Соборна, Успенська, церкви Миколаївська, Різдва Предтечі, Різдва, Бориса і Гліба із дзвіницею, Успенська і Спаса, Воскресенська (на Подолі). Не підтримані визначеними функціональними зв’язками із забудовою церкви: Десятинна, Різдва Господнього (у Печерську) та Дарницька;

б) елемент рядової забудови: монастирі Знесіння та Фролівський, церкви Катерининська, Василя Великого, Петра і Павла, Миколи Набережного;

в) розташований на розі вулиць. Наріжне розташування притаманне багатьом київським храмам. Серед них як ті, що знаходяться у межах міста, так і поруч із міськими мурами із зовнішньої сторони, а саме: церкви Троїцька, Георгіївська, Воздвиження, Трисвяцька та

каплиця у Верхньому Місті; печерські церкви Воскресіння, П'ятниці, комплекс Миколаївських монастирів, зсунутий відносно всієї території містечка в кут (займає приблизно четвертину усієї площі Печерська) Успенський монастир, у Нижньому Місті – церкви Миколи Доброго із дзвіницею, Святодухівська, Іллі, Спаса, царя Костянтина та хрест на кути житлового сектора.

Сакральні об'єкти у взаємодії їх із функційними зв'язками сформовані як:

а) об'єкти у відкритому просторі. До першого типу, переважно, належать храмові будівлі на площах або цілком ізольовані власними мурами монастирські комплекси в кільці доріг, такі як Софійський монастир, церкви Воздвиженська, Теодозія, Різдва Господнього, Покрови із каплицею, Успенська, Соборна із колодязем, Борисоглібська і Різдва Предтечі із дзвіницею, Брацький монастир, Миколаївська та Воскресенська церкви; дарницька церква.

б) початок осей (місце, де він перетинається із міськими мурами, продубльовані сакральними об'єктами);

в) замикання осей як система променя, у якій вершиною променя став сакральний об'єкт – головним чином, в межах міських мурів, влаштування надбрамних церков.

При головних дорогах стоять: Софіївський монастир, Георгіївська церква із дзвіницею, каплиця, церкви Катерини та Воздвиження, Золотоверхий та Новодівичий монастирі. На перехресті головних доріг: монастирі Успенський, Знесіння, церква Теодозія, П'ятницька церква; церкви Покрова і Миколи Доброго, Успенська церква і колодязь, Святодухівська, церква царя Костянтина. Нарівні із головними подані дороги та їх відгалуження до позаміських монастирів: Видубицького, Кирилівського, Йорданського. На головній вулиці Подолу стоять церква Спаса, Миколаївська, Петра і Павла та одинокий хрест. На житлових вулицях знаходиться більшість парафіяльних церков, зокрема на Подолі: церква Трійці (у Верхньому Місті); Печерська церква Різдва; подільські монастир Богоявлення, церкви Іллі, Миколи Набережного, Бориса і Гліба, Різдва Предтечі.

Системність: дисперсність, моно-поліцентричність. Загалом організація сакральних об'єктів говорить про розвинутість елементів системи і зв'язки між ними. За характером локалізації сакральних об'єктів в планувальній структурі осередків є їх дисперсія. Особливістю Подолу є поліцентрична дисперсія, близьке розташування храмів.

Ієрархічність. Середньовічне місто, що складалося з дитинця і посаду, визначило соціальну ієрархію. Окремі осередки розташовані на нерівнозначних відмітках рельєфу. Території, з яких складається Київ, мають у своїй структурі храмові споруди і комплекси відповідно до свого соціального статусу і церковної ієрархії. Наприклад, головні храми – Софійський собор і Михайлівський Золотоверхий у дитинці. Терасне розташування Печерських монастирів. Успенський монастир, головний монастирський комплекс Печерська, домінує над ландшафтом. У межах міста переважає кількість церковних споруд, за межами – монастирських комплексів.

У результаті аналізу плану Києва 1695 р. з точки зору розташування та ролі об'єктів сакрального змісту у містобудівельному просторі можна зробити такі висновки:

1. Сакральні об'єкти творять архітектурно-планувальну структуру Києва як містоутворюючі елементи та визначально впливають на формування міського простору.

2. Території, з яких складається місто, мають у своїй структурі храмові споруди і комплекси відповідно до свого соціально-економічного статусу і церковної ієрархії, що позначається на їх розташуванні в планувальній структурі міста. В межах міста переважає кількість церковних споруд, за межами – монастирських комплексів.

1. Красовский И.С. О топографической интерпретации рукописных планов древнерусских городов (на примере планов Киева 1695 г. и Владимира 1715 г.) // Сб.: Источники и методы исследования памятников градостроительства и архитектуры. (Рябушин А.В.). – М., 1980. 2. Алферова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVII века. – К., 1982. 3. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст./відом. Про природу краю, стан повітів, міст і сіл..., описово-статистичні джерела / АН УРСР Археогр.комісія та ін.: Упоряд. П.С.Сокаль (відп.ред.), Г.В.Болотова та ін. – К., 1989. 4. Рыбаков Б.А. Из истории культуры древней Руси: исследования и заметки. – М., 1984. 5. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва // Пам'ятки України. 1990. № 3. 6. Чичуров И.С. "Книжен муж" Иларіон / Сост. Е.Бондарева. – Т.16. – М., 1990.

УДК 711.424

Чабанюк О.Я.

НУ “Львівська політехніка”, кафедра містобудування

ЛЬВІВСЬКА ПЛОЩА: ОБ'ЄМ, ПРОСТІР, СЕРЕДОВИЩЕ

© Чабанюк О.Я., 2000

Розглядається комфортність львівської площі як елемента міського середовища в аспекті часового, функціонального, архітектурно-просторового формування, виявлення сприятливих факторів взаємодії об'єму і простору в середовищі площі для застосування їх при втручанні в простір площ з метою утворення комфортного середовища.

В умовах існуючого процесу планування розвитку та реконструкції міст постають питання організації, ролі та значення площ у міському середовищі, тобто середовищі, в якому людина живе, і яким вона живе. В організованому середовищі міста ціле завжди складають його частини, оскільки місто, як і будь-яка інша архітектурна композиція, повинно мати єдиний художній задум. Кожна площа, як і його частина, взагалі тільки тоді і набуває повної архітектурної цінності, коли вона розвиває художню ідею, розкриває її в деталях і цілком належить тільки даному місту, є єдиною в своєму роді та ідентифікаційно вираженою одиницею.

Площа як елемент міського середовища належить до числа найменших міських “споруд” (наприклад: при замкнутому трактуванні вирішення площі зводиться до вирішення фасадів по периметру площі і його простору, який вони обмежують – найяскравішим прикладом цього у Львові є пл.Ринок). Хоча площа і належить до найменших міських об'єктів, за своїм значенням площі майже завжди стоять на першому місці.

Історія знає немало прикладів, коли площа служила центром політичного, громадського та культурного життя цілого міста. Так, наприклад, у Стародавній Греції на Агорі відбувалися широкі народні зібрання з виступами політиків, філософів чи поетів. Форум у давньоримську епоху був місцем, де змагання гладіаторів чергувалися з театральними видовищами; на середньовічних площах відбувалися турніри, на площах епохи Відродження – карнавали, релігійні процесії та політичні зібрання мешканців міста [1].

Так, наприклад, від давніх часів (1381 р.) у Львові пл.Ринок була осередком торговельного і політичного життя міста [2], чи, наприклад, крім сакрального призначення